

ÇİNGİZLİ DEVLETİNİN BÜYÜMESİNDE ROL OYNAYAN TÜRKLERDEN ÇELME VE SUBUTAY

(Çelme and Subutay, Turks that Played an Important Role in the Development of the Çingiz State)

Özet: *Dünyanın gelmiş-geçmiş en büyük fatihlerinin başında yer alan ve o zamanki dünyanın yarısından fazlasına çok kısa bir sürede sahip olan Çingiz Han'ı büyük kılan husus, bize göre emrindeki komutanları ve örnek seçtiği Türk devlet teşkilatıdır. Çingiz Han, Türk-Mogol Kaganlığının başına geçtikten sonra, ilk iş olarak zapt etmiş olduğu Türkistan coğrafyasındaki bölgelerin idaresiyle ilgilendi. O, ister-istemez kendinden önceki bir devletin kurumlarını almak zorundaydı. Çingiz'in de önünde en mükemmel şekliyle Türk devlet sistemi bulunuyordu. Komutanlarından üçte-ikisi ve idare ettiği halkın % 90'ı Türk olan bu gözü-pek devlet adamı, ortaya koyduğu siyasi teşekkülün yönetiminde Uygur ve Türk-Tatar menşeli danışmanlara yer vermekle beraber, çocuklarının ve torunlarının eğitimini de onlara havale etmiştir ki, bu suretle Mogol toplumuna başta Türk yazısı ve yüksek Türk kültürü egemen olmuştur.*

Anahtar Kelimeler: *Türk, Mogol, Çelme, Subutay*

Abstract: *For us the greatness of Çingiz Han, who holds the supreme lead among the conquerors of the world history and who conquered more than half of the world known at the time, resides in capacity to appoint the generals in the command and the Turkish State organization which he took as his motive. Çingiz Han, right after his assuming power in the Turkish-Mongol Khanate indulged in the administration of the lands he seized in the Turkestan geography. He was compelled to take over the foundations of the state that preceded him. Çingiz had the magnificent example of a Turkish State before him. As a courageous statesman, two-thirds of his commanders and 90 percent of his state were Turkish, he employed Uygur and Turk-Tatar origin advisors in his newly founded political system. He furthermore relied on them for the education of his children and grandchildren; thus, enabled the high Turkish language and culture dominate the Mongolian society.*

Key Words: *Turk, Mongol, Çelme, Subutay*

Çingizliler tarihiyle alâkalı kaynaklara baktığımızda; Çingiz ve onun ahfadının dışında çok sıkça karşılaştığımız birkaç ilgi çekici şahsiyet daha vardır

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi

ki, onlar da Çelme, Subutay, Cebe, Kubilay, Bugurçu ve bir de belki Mukali'dir¹. Tıpkı Çingiz'in kimliği meselesinde olduğu gibi, bu kişilerin mensup bulunduğu kavimler hakkında da araştırmacıların değişik görüşlere meylettiklerini biliyoruz. Ancak bizim yazımızın konusunu bunlardan şimdilik sadece ikisi ilgilendiriyor. Onlar da, Çelme ve Subutay kardeşlerdir. Bununla birlikte tarihin bu iki kahramanının başka kardeşleri olduğuna dair de belgeler mevcuttur. Fakat geçmişe baktığımızda sadece ailenin bu iki ferdi daima ön plandadır.

Bu güne kadar ne Çelme, ne de Subutay hususunda Türkiye ve Türkiye dışında teferruatlı bir incelemeye rastlamadık. Yapılmışsa dahi biz bundan haberdar değiliz. Bu noktaya da işaret etmek isteriz.

Özellikle Çingiz Han'ın ölümünden sonra kaleme alınan "Mogolların Gizli Tarihi" ve bazı Çingiz-nameleri incelediğimizde; Çingiz'i en zor zamanlarında terk etmeyen ve sonuna kadar ona sadakatle hizmette bulunan insanların başında biraz evvel saydığımız Çelme, Subutay, Kubilay ve Cebe Noyanlar gelir ki², Gizli Tarih'te onlara Çingiz'in dört köpeği lâkabı da verilir. Ama bunların içerisinde Subutay'ın yeri bambaşkadır. Çünkü o tarihin en büyük komutanlarından biridir.

Başlangıçta Türkistan'daki fetihlerde mühim roller ifa eden Subutay; Çingiz Han'ın vefatının ardından da özellikle Batu'ya düşen bugünkü Macaristan ve Rusya topraklarında ön plandadır. Subutay ve Cebe'nin idaresindeki, yaklaşık iki tûmenden müteşekkil bir ordu 1237 ile 1241 yılları arasında, Batu Han'a bağlı olarak, çok kısa bir sürede Doğu Avrupa'yı ele geçirdi³. Amacımız Çingiz Han, onun oğulları ve torunlarının savaşlarıyla, faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde incelemekten ziyade; Çingiz'in dört komutanından ikisi olan Çelme ile Subutay'ın kimliği ve yaptıkları üzerinde durmaktır. Söz konusu çalışma belki onlar hakkında ileride daha ciddi ve teferruatlı boyutlarda araştırmaların yapılmasına ön-ayak olabilir.

Dünyanın gelmiş-geçmiş en büyük fatihlerinin başında yer alan ve o zamanki dünyanın yarısından fazlasına çok kısa bir sürede sahip olan Çingiz Han'ı büyük kılan husus, bize göre emrindeki komutanları ve örnek seçtiği Türk devlet teşkilatıdır. Çingiz Han, Türk-Mogol Kaganlığının başına geçtikten sonra,

¹ Mukali bir Celayir'dir ve onların da Mogollaşmış bir Türk kabilesi olduğuna dair iddialar mevcuttur. Bakınız, Reşideddin Fazlullah, **Cami'üt-tevarih**, Çev. A.Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz), s.54-55.

² E.Hildinger, **Warriors of the Steppe**, New York 1997, s.119.

³ J.J.Saunders, **The History of the Mongol Conquest**, Pennsylvania 1971, s.57-60; Hildinger, **a.g.e.**, s.132-135; S.Gömeç, "Türk Tarihinin Kahramanları: 35- Batu Han", **Orkun**, Sayı 94, İstanbul 2005, s.35-36.

ilk iş olarak zapt etmiş olduğu Türkistan coğrafyasındaki bölgelerin idaresiyle ilgilendi. O, ister-istemez kendinden önceki bir devletin kurumlarını almak zorundaydı. Çingiz'in de önünde en mükemmel şekliyle Türk devlet sistemi bulunuyordu⁴. Komutanlarından üçte-ikisi ve idare ettiği halkın % 90'ı Türk olan bu gözü-pek devlet adamı, ortaya koyduğu siyasi teşekkülün yönetiminde Uygur ve Türk-Tatar menşeli danışmanlara yer vermekle⁵ beraber, çocuklarının ve torunlarının eğitimini de onlara havale etmiştir ki, bu suretle Mogol toplumuna başta Türk yazısı ve yüksek Türk kültürü egemen olmuştur.

Çelme ve küçük kardeşi Subutay'la alâkalı en eski kayıtlara elbette ki, Mogollar ve Çingiz hakkında da ilk bilgileri aktaran “Mogolların Gizli Tarihi” adlı eserde rastlıyoruz. Malum olduğu üzere bu kitap, Çingiz Han'ın atalarını anlatmakla başlar ki; onun cediti bir erkek bozkurt ile dişi alageyiğin birleşmesi suretiyle, Burhan-haldun Dağı civarında doğan Bataçı-han isimli bir kişidir⁶. Yine Çingiz'in atalarından Bodun Çor, Bolçun-aral denilen yerdeki ikameti sırasında zaman zaman yiyeceğini kurtlarla paylaşmıştır⁷. Görüleceği üzere bu hikaye, çince ve farsça belgelerde geçen, Türklerin türeyişiyle ilgili efsanelerle benzerlik gösteriyor. Bildiğimiz gibi Türkler de bir erkek çocukla, dişi kurttan peyda oluyorlardı⁸.

Bütün bunları bir kenara bıraktıktan sonra, Çingiz Han 1155 veya 1161 tarihinde Onon Nehri kıyısındaki Delün-boldak'ta doğduğunu öğreniyoruz⁹. Kaynakta yazdığı şekliyle, o dünyaya geldiğinde, Uranhay kabilesinden Yesugey'in dostu Çarçuday, yanında oğlu Çelme de olduğu halde, Temuçin'e samur derisinden bir kundak hediye eder. Bundan sonra oğlu Çelme'yi de ona hem arkadaş, hem de hizmetkar kıldığını bildirir¹⁰. 1167 senesinde Temuçin'in babası Yesugey öldürüldüğünde¹¹, ailenin bütün yükü onun omuzlarına bindi. Düşmanlarının peşine düşmesi üzerine, ailesi ve yanındaki en sadık adamlarından olan Çelme ve Bugurçu ile beraber uzun süre kaçak yaşamak zorunda kaldı. Onlara daha sonra Çelme'nin küçük kardeşleri Çakur-han, Subutay Batur ve yine Çingiz'le kan kardeşi olan, Caciratlardan Çamuka da

⁴ S.Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, 2. baskı, Ankara 2000, s.69.

⁵ Bu husus ve devlet adamları konusunda bakınız, B.Ögel, **Sino-Turcica**. Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri, Taipei 1964.

⁶ **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev. A.Temir, 2. baskı, Ankara 1986, s.3; S.Gömeç, “Türk Mogol Devletinin Kuruluşunun 800. Yılı”, **Orkun**, Sayı 101, İstanbul 2006, s.34.

⁷ **Gizli Tarih**, s.9.

⁸ S.Gömeç, “Ergenekun”, **Orkun**, Sayı 79, İstanbul 2004.

⁹ **Gizli Tarih**, s.19.

¹⁰ **Gizli Tarih**, s.38; P.Ratchnevsky, **Genghis Khan**, Malden 1993, s.33.

¹¹ W.Barthold, “Cengiz Han”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, 5. baskı, İstanbul 1988, s.91; S.Gömeç, “Türk Tarihinin Kahramanları: 32- Çingiz Han”, **Orkun**, Sayı 92, İstanbul 2005, s.35.

katıldı¹². Ama bilindiği gibi, Çingiz’le Çamuka’nın arasına bir süre sonra düşmanlık girdi. Birtakım boylar 1201’de Çamuka’nın etrafında toplanırken, yine Çingiz’in yanında Çelme, kardeşi Subutay ve Bugurçu vardılar. Bu vefakâr dostlarından Subutay, *Mogolların Gizli Tarihi* adlı eserde, Çingiz Han’a korkmaması için şöyle diyordu: “Dağılan adamları toplarım, biraraya getiririm. Bir keçe misali seni örterim. Senin evini ve halkını korurum”¹³. Çingiz Han da, Çelme ile Bugurçu’ya; “gölgeyden başka dostum yokken, bana gölge oldunuz. Sizi asla unutmuyacağım. Tanrı’nın yardımıyla kuvvetim arttı. Beni korudunuz. Çamuka’yı değil beni seçtiniz. Benim en eski arkadaşlarım sizlersiniz”¹⁴, diyordu.

Bu arada Çamuka ile olan mücadeleleri sırasında birgün Çingiz Han yaralandı. Neredeyse kangren olacaktı. Ateşten yarı ölü bir şekilde yatan Çingiz’in yarasını Çelme emerek temizlemiştir. Hatta kitapta zikredildiği kadarıyla, Çelme’nin bazan telaştan, Çingiz’in kanını yuttuğu da oldu. Çingiz Han komadan çıkınca, Çelme’ye susadığını söyler. Fakat ordugâhta ne içecek, ne de yiyecek bir şey kalmamıştır. Bunun üzerine Çelme elbiselerini soyunarak, sadece bacaklarında bir don olduğu halde, çıplak bir vaziyette karşıda duran düşman denklerinin arasına gider. Gizlice arabalarda kımız aradıysa da, bulamamıştır. Kağnılardan birisinde tesadüfen bir yoğurt kabı bulur ve onu çalarak getirir. Bunları yaparken de kimseye görünmemiştir. Çelme, bir yerden de su tedarik eder, yoğurtla karıştırıp ayran yapar ve onu Çingiz’e içirir. Gün ağardığında, kendine gelen Çingiz Han yanı-başında kan ve çamurdan oluşan pisliği görünce, “bu nedir” diye Çelme’ye sordu. “Biraz uzağa tüküremez miydin” dedi. Çelme de, “sen hastayken uzağa gidemezdim, sana bir şey olmasında korktum”, şeklinde bir cevap verdi. Çingiz Han, yine ona; “çıplak bir şekilde, niye düşman içine gittiğini” sorduğunda; “eğer böyle ele geçseydim, sizin tarafınıza kaçmak isterken yakalandım. Bu yüzden beni öldürmek için soyup, hapsettiler. Fırsatını bulup, kurtuldum diyecektim. Böylece bana inanıp, elbise verirlerdi ve yine etrafı kollayıp, geri dönerdim”, biçiminde cevaplayınca; bu akıl Çingiz’in çok hoşuna gitti. Çingiz Han da ona şöyle dedi: “Bir zamanlar üç Merkit kabilesi, beni Burhan-haldun’da muhasara ettiklerinde, hayatımı kurtarmıştın. Şimdi tekrar kurumuş kanımı emerek, canıma can kattın. Susuzluktan ölecekken, hayatını tehlikeye atıp, bana içecek buldun. Senin bu fedakârlıklarımı unuttur muyum”¹⁵. Gerçekten de bu Uranhay, Çingiz’i birçok defalar ölümden kurtararak, bir nev’i onun en büyük cihan fatihi olmasına vesile teşkil etti. Böyle bir arkadaşlık, bu şekilde bir dostluk dünya tarihinde ender görülen hadiselerdendir. Hele hele insanların küçük menfaatler uğruna en

¹² **Gizli Tarih**, s.55; Ratchnevsky, **a.g.e.**, s.38.

¹³ **Gizli Tarih**, s.59.

¹⁴ **Gizli Tarih**, s.59-60.

¹⁵ **Gizli Tarih**, s.73; Ratchnevsky, **a.g.e.**, s.63.

yakınlarının bile göz yaşlarına acımadıkları bir evrende bu tür ilişkiler gıptayla bakılacak bir durumdur.

Çingiz Han, Kereyit hükümdarı Ong Han¹⁶ ve Çamuka ile karşılaşmadan önce, Çelme'yi artçı birliklerin başına geçirmiştir¹⁷. 1205 tarihinde Çingiz Han, başkomutanı Subutay'ı Merkit reisi Tokta Han'ın oğullarını takip için vazifelendirdi. Onlar Kıpçak yurduna sığınıp, Cuci'ye karşı savaştılsa da, nihayet ele geçirilip, Çingiz'in emriyle öldürüldüler¹⁸. Yine Nayman beyi Tayang Han, Çingiz ile mücadelesi sırasında, ordunun en başında yürüyen dört kişiyi görünce, bunların kim olduklarını Çamuka'ya sorar. Çamuka da; “bunlar Çingiz'in en sadık komutanlarıdır. İkisinin adı Cebe ile Kubilay; iki kardeşin ismi de Çelme ve Subutay'dır”¹⁹ der. Bildiğimiz gibi hem o, hem de Çamuka Çingiz'in elinden kaçamadılar. Belki Çingiz, Camuka'nın ölmesini istemiyordu, ama bu cesur rakip bizzat kendisi idam edilmeyi diledi. Çünkü bağışlandığı takdirde, sürekli olarak Çingiz onun yeniden baş kaldıracağı düşüncesini taşıyacaktı²⁰.

Doğudan batıya, kuzeyden güneye doğru yapılan fetihler ve yeni teşkilatlanmaların ardından, 1206'da Onon Nehri kıyısında, Türk ve Mogol halkı toplanarak bir kurultay düzenlediler. Burada Temuçin'e bir Türk kamı olan Kökçe tarafından, Çingiz unvanı verildi²¹. Dokuz tuglu sancak açıldı, töre yeniden düzüldü²². Çingiz Han burada yaptığı konuşmada; “evinde dirlik ve

¹⁶ Tugrul diye de bilinir.

¹⁷ **Gizli Tarih**, s.93.

¹⁸ **Gizli Tarih**, s.126; V.V.Barthold, **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981, s.457; D.Christian, **A History of Russia. Central Asia and Mongolia**, Oxford 2004, s.394.

¹⁹ **Gizli Tarih**, s.120.

²⁰ R.Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980, s.211; Barthold, **a.g.e.**, s.474.

²¹ Temuçin'in Çingiz unvanını aldığı tarih konusunda birtakım farklı görüşler mevcuttur. Bakınız, **Gizli Tarih**, s.134; A.N.Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 1972, s.121; Barthold, **a.g.e.**, s.474; A.Temir, “Türk-Mogol İmparatorluğu ve Devamı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, 3. baskı, Ankara 2001, s.523; Barthold, **a.g.m.**, s.93; Hildenger, **a.g.e.**, s.118.

²² Eski Türklerde dokuz ve yedi sayıları önemlidir. Bunlar daha çok dini kaynaklı inanışlardır ki, bu gelenek Türklerden Mogollara da intikal etmiş ve dokuz tuga sahip olan bey, herkesten daha üstün sayılmıştır.

Bir devletin mevcudiyeti için gerekli olan şartlardan birisi de kanunlara sahip olmasıdır. Her ne kadar Türk milleti kanunlarını yazılı olarak saklamadıysa da, yüzyıllardan beri gelen töre hükümleri herkes tarafından bilinmekte ve kayıtsız-şartsız uyulmaktadır. Töre hükümlerine aykırı davranışlar en şiddetli biçimde cezalandırılırlardı. Bozulan töreyi düzeltmek Türk kaganlarının en belli-başlı vazifelerinden birisidir. Eski Türk düşüncesinde töreye sıkıca bağlılık ve kurulu düzenin bozulmamasına gayret edilmesi, dikkat çeken bir husustur. Eski Türk yazıtlarında, Türk töresi halka ve gelecek nesillere anlatılmaktadır. Çin kaynakları da Türk töresi hakkında uzun uzadıya bilgiler verir. Kanunlardan mahrum bir devletin

düzeni sağlayan, devleti de idare edebilir”, demiştir. Çünkü aile devletin küçük bir numunesi olduğuna göre, idaresi birbirine benziyordu. Arkasından da Çelme ve Subutay kardeşleri binbaşı atadı²³. Bu şekilde askeri işlerin yoluna koyulması sırasında Çingiz Han, Kubilay’a (bu Kubilay torunuyla aynı adı taşıdığından bazan karıştırılmaktadır) şöyle dedi: “Güçlülerin boynunu kırdınız, güççileri yere serdiniz. Ey Kubilay, Çelme, Cebe ve Subutay ben sizleri düşmana karşı gönderdiğimde; ilerle deyince taşları parçaladınız, saldırı deyince kayaları dağıtarak, denizleri geçtiniz”. Böylece onlara övgüler yağdırarak, Çelme ile Bugurçu’yu kendine danışman yaptı²⁴. Sonra Cebe’ye dönerek; “Çarçuday-ebugen (Çelme’nin babası), bir zamanlar yanında, henüz beşikten aldığı oğlu Çelme olduğu halde Burhan-haldun’a, doğduğum yere gelerek, bana samurdan bir kundak hediye etmişti. Sen o zaman bana katıldın. Eşiğimde kulum, kapımda hizmetçim oldun. Senin bana yardımların çoktur. Benimle beraber doğdun, benimle birlikte büyüdün, seni dokuz suça kadar muaf tutuyorum”²⁵, buyurdu.

Çingiz’in nasıl büyük bir devlet adamı olduğu hakkında pekçok kişi hemfikirdir. Elbette ki yakınlarına böylesine müşfik olan ve güvenen bir devlet adamı başarılı olur. Kök Türk Kaganlığı da dünyada söz sahibiyken, öyle değil miydi? Yani küçükler büyüklerin izinden yürüdüklerinde herşey çok güzeldi. Ama tersi olduğunda da devletlerini kaybediyorlardı. Yazıtlarda bu hususta şöyle deniyor: *Bilgisiz ve kötü kaganlar tahta oturduğundan, bakanları ve begleri de bilgisizmiş. Halkı düzensiz, Çin milleti aldatıcı ve sahtekâr olduğundan, küçük kardeşi büyük kardeşe düşürdüğünden, beg ve halkın arasını açtığından Türk milletinin ülkesi elinden çıkmış. Kaganını kaybetmiş. Çin milletine beg olacak erkek çocuğu kul, hanım olacak kızı cariye olmuştur. Türk milleti Türk adını bıraktığından*²⁶ başına bunca bela gelmiştir. Çingiz Han’ın yanındaki danışmanlara baktığımızda, bunların önemli kısmı Türk’tür. Çünkü onlar, Türk’ün altın çağlarının nasıl kazanıldığını ona anlatıyorlardı ve Çingiz de buna göre hareket ediyordu.

Çelme Noyan, tıpkı babasını olduğu gibi Çingiz’in küçük oğlu Tuluy’u da bir düşman elinden öldürülecekken, kurtarmıştır. Herhalde bütün bu

yaşayabilmesi zaten düşünülemez. Bakınız, S.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1999, s.99.

²³ **Gizli Tarih**, s.134.

²⁴ **Gizli Tarih**, s.141; D.C.Twitchett – H.Franke, **The Cambridge History of China**, Vol. 6, Cambridge 1994, s.337; Christian, **a.g.e.**, s.392.

²⁵ **Gizli Tarih**, s.142-143; Ratchnevsky, **a.g.e.**, s.63.

²⁶ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı 5-8; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı 6-8: Bilgisiz kagan olurmış erinç, yablak kagan olurmış erinç. Buyrukı yime bilgisiz ermiş erinç, yablak ermiş erinç. Begleri bodunu tüzsüz için Tabgaç bodun tebligın kürlüğün için armakçısın için inili eçili kingsürtükün için begli bodunluğ yongşurtukün için Türk bodun illedük ilin içginı idmiş. Kaganladuk kaganın yitürü idmiş. Tabgaç bodunka beglik urı oğlın kul kıldı. İşilik kız oğlın küng kıldı. Türk begler Türk atın ıtdı.

yardımlarından sonra Çingiz, Çelme'nin oğlu Yesuntek'i dörtyüz bahadırın komutanı yaptı²⁷. Bunun ardından Kubilay Noyan, Karluk Türklerine karşı gönderildiğinde, Karluk hükümdarı Arslan Han ona kendiliğinden tabi oldu ve muhtemel bir savaşı önlediğinden de kızlarından birisini ona sözledi. Bu sıralarda Subutay da, Merkitlerden Tokta'nın çocuklarının peşinden yürüyerek, onları imha etti²⁸.

Bu çağlarda bozkırda hüküm süren Harezmsahlar hanedanlığı da mühim bir kuvvet olarak göze batıyordu. Bununla birlikte iki ülke arasında bir dostluk söz konusuydu. Sır-Derya üzerinde bulunan Otrar şehrine 1218 yılında, Çingiz Han'a ulaştırılmak üzere bir kervan mallar getirmişti. 450 kişilik kervanın mallarını Harezm'in Otrar valisi yağma ettirdi ve tüccarların kafasını kesti. Gelen elçilere de kötü davranılmış, hatta bir tanesi de öldürülmüştü. Neticede iki devlet arasında savaş çıkması kaçınılmaz oldu. Tavşan yılında (1219), Çingiz Han Harzemşahlara karşı bir sefer başlattı. Karakurum'da küçük kardeşini (Otçigin) bıraktı. Öncü olarak Cebe'yi, arkasından Subutay'ı, peşinden de Tokaçar'ı (veya Tokuçar) yolladı. Onlara, Celaleddin Harzemşah'ı kuşatmalarını emretti. Subutay söylenenleri harfiyen yerine getirdi; fakat Tokaçar, Herat hükümdarı Han Melik'in şehirlerini yağmalayarak, halkını esir aldı. Bu da Han Melik'in, Celaleddin'in safına geçmesine neden oldu. Her ikisi beraberce Çingiz'in ordusunu ve Şiki-kutuku'yu²⁹ yendilerse de; Subutay, Cebe ve Tokaçar yetişerek, onları mağlubiyete uğrattılar³⁰. Sonra Subutay'ın emrindeki kuvvetler Deşt-i Kıpçak ile İdil-Ural'ın batısına gönderildi³¹. Ancak onun buralarda biraz zorluklarla karşılaşması üzerine, 1227'den sonra han seçilen Ögedey, Subutay'a yardımcı olsun diye Batu (Cuci'nin oğlu), Börü (Çagatay'ın oğlu), Güyük (Ögedey'in oğlu) ve Mengü (Tuluy'un oğlu) gibi tiginleri vazifelendirildi. Han verdiği buyrukla, bunlara Batu'nun komuta etmesini istiyordu. Aslında bu sefere büyük oğulların katılmasını Çagatay önermişti. Böylece ordunun kuvvetinin ve itaatın büyük olacağına inanılıyordu³². Bu muazzam kitle Deşt-i Kıpçak ve Slav yurdunda önemli başarılar kazandı. Çok az bir zamanda Avrupa'nın ortası ve doğusu ele

²⁷ **Gizli Tarih**, s.151.

²⁸ **Gizli Tarih**, s.159.

²⁹ 1206 yılından itibaren, Çingiz Han karısı Börte ile beraber küçük yaşta yanlarına alıp, büyüttükleri bir Tatar olan Şiki-Kutuku'ya da büyük yargıç yetkilerini verdi. Bu kurultayda Şiki-Kutuku'ya şöyle diyordu: "Bize tabi olan insanları sınıflandır; keçe çadırlarla, tahta evlerde oturanları ayır. Kimsenin sözlerine karşı gelmesine izin verme. İnsanların içinde hırsızları temizle, yalancıyı kontrol et, ölümü hak edeni öldür, cezayı hak edeni cezalandır, sonra bütün halkla ilgili alınan kararları Kök Defter'e kaydet" (Bakınız, Grousset, **a.g.e.**, s.217; P.O.Morgan, "The Great Yasa of Chingiz Khan and Mongol Law in the Ilkhanate", **Bulletin of the Schools of Oriental and African Studies**, XLIX/1, London 1986).

³⁰ **Gizli Tarih**, s.182; Barthold, **a.g.e.**, s.484-549.

³¹ **Gizli Tarih**, s.185; Grousset, **a.g.e.**, s.257-260.

³² **Gizli Tarih**, s.191-192; Gömeç, "Batu Han", s.36.

geçirildi³³. Bu ordunun komutası Batu'nun elindeymiş gibiyse de, esasında bütün askeri işleri düzenleyen Subutay'dı ve kuvvetlerin tamamına yakını da Türklerden meydana gelmişti.

Bahis konusu Kıpçak topraklarındaki faaliyetler sırasında, bu kardeş çocuklarının arasının açıldığını görüyoruz. Tiflis'in zaptı esnasında Batu yeğenleriyle beraber bir kurultay toplar. Mecliste herkesten önce içer ve bu durum da Börü ile Güyük'ün hoşuna gitmez. Onlar toplantıyı terk ederler. Çünkü kendilerini Batu ile eş görüyorlardı. Ama gerçekte en yaşlıları da Batu'ydu ve büyük han tarafından onların lideri seçilmişti. Dolayısıyla Batu, bu olayı Ögedey'e şikayet etti. O da, herkesin içinde bu yaptıklarından dolayı Güyük'ü azarladı. Başarının kendine değil, bizzat Subutay'a ait olduğunu söyledi. Hatta onu yabancı ülkelerdeki şehirlere "tamgacı" olarak vazifelendireceğinden bahsedilir. Belki de Çingiz'in torunları arasındaki mücadelelerin ilk ciddi tohumları bu sırada atıldı³⁴.

"Mogolların Gizli Tarihi" isimli bu anonim eserde Çelme ve Subutay'ın ölüm tarihleri yoktur. Ama dikkatlice tedkik ettiğimiz bu kaynakta, Çingiz'in varlığının da, devletin genişlemesinin de esas dayanağı Çelme ve Subutay ile onların yoldaşı Cebe, Kubilay ve Bugurçu'dur. Çingiz Han'ın babasının sağlığından itibaren onun yanında yer alan Uranhay kabilesi ve bu halkın önde gelen beylerinden Çelme ve Subutay, küçücük bir topluluktan koca bir cihan devletinin doğmasına aracılık yaptılar. Çelme ve Subutay kardeşler ölene kadar Çingiz Han'a sadık kaldılar. Öyle ise bu derece önemli iki kişinin mensup olduğu Uranhay kabilesi üzerinde de biraz durmakta fayda vardır. Kimdir bu Uranhaylar? Kimilerine göre bir Mogol kabilesi mi, yoksa bazılarının söylediği gibi bir Türk aşireti mi?

Bugünkü Mogolistan halkları içerisinde en misafirperver topluluklardan birisi olarak gösterilen Uranhaylar, umumiyetle bu ülkenin kuzeyinde bulunan Tuvalılarla eş tutulmakta olup; bunlara zaman zaman birtakım araştırma eserlerinde "Soyot" dendiğini de görüyoruz. Bununla birlikte bazan daha

³³ **Gizli Tarih**, s.195; Hildinger, **a.g.e.**, s.132; R.Gabriel, **The Great Armies of Antiquity**, Westport 2002, s.332.

³⁴ **Gizli Tarih**, s.196-198; L.N.Gumilev, **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, Çev. A.Batur, İstanbul 2003, s.205-206.

Mogol an'anesinde ve Çağataylılarda şehir hayatı pek önemsenmemiş, buna karşılık kır hayatı hep ön plana çıkarılmıştır. Onların düşüncesine göre, hayvan sürüleri ve hayat tarzları şehirlerde oturmalarına mani idi. Böylece şehir hayatından uzak kalarak hem savaşçılıklarını koruyorlar, hem de karışma yoluyla erimenin önünü alıyorlardı. Dolayısıyla Mogol hanları ve Mogollar için yerleşikliğe geçmek bir zül ve hakaretti. Bakınız, M.Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, Ankara 2005, s.33.

kuzeydeki Saha Türklerinin Uranhay diye adlandırılmaları söz konusudur ki, bu görüşe daha çok Sahalı bilim adamları rağbet ediyor³⁵.

Tuva Türkleri hakkında Türkiye’de ilk ciddi çalışmayı yapan S.Gömeç, onların Kök Türkçe yazılı belgelerde zikredilen “Üç Tuğlu Türk Bodun”un bir parçası olduklarını ileri sürüyor. Üç Tuğlu Türk Bodun üzerinde gerçekleştirilen incelemelere göre de, bu federasyonun bir üyesi Tuvalılardır³⁶. Kök Türk, Uygur ve Kırgız çağında umumiyetle bugünkü konumlarını muhafaza eden Tuva Türkleri, Altaylı Türkler gibi Kök Türk konfederasyonunun bugüne kadar gelen temsilcileridir. Tuvalılara yakıştırılan Uranhay ve Soyot gibi isimler de onların kendi adlandırmaları değil, komşu halkların verdikleri tanımlamalardır. Tıpkı bugünkü Tuvalılarla aynı yerlerde yaşayan Kırgızlara, bir vakitler Çinlilerin “Hakas” dediklerini de biliyoruz³⁷. Günümüzün Hakasları, Kırgızların anayurtta kalan parçalarıdır. Dolayısıyla Uranhaylarla, şimdilerde Rusya Federasyonuna bağlı bir muhtar cumhuriyet halinde yaşayan Tuvalı Türkler aynı halktır.

İşte bu müstesna Türk boyu, Kök Türk Kaganlığının yıkılışı esnasında onlara sonuna kadar sadık kalmakla beraber, 13. asrın başlarında bir cihan devleti olarak ortaya çıkan Çingizlilerin böylesine güçlenmelerinde önemli roller ifa ettiler. Çingiz Han’ın yanında ölene değin yer alan Çelme ve Subutay gibi Uranhaylar, onun sınırsız kuvvetinin dayanağı oldular.

Zaten pekçok araştırmacı Çingizlileri bir Türk devleti olarak görürler ki; başta ahalisinin üçte ikisi, devlet memurlarının büyük bir kısmıyla, ileri gelen komutanların Türk oluşu da bunu ispatlıyor. Tarihe baktığımızda bu muazzam siyasi teşekkül Çingiz ve oğullarının ölümünün ardından, kısa sürede kaçınılmaz bir şekilde Türk ve Müslüman olacaktır.

³⁵ W.Miller, **The Social, Legacy of Communism**, Cambridge 1997, s.70; I.Bell, **Territories of the Russian Federation**, Fourth Edition, London 2003, s. 115.

³⁶ S.Gömeç, “Tarihte ve Günümüzde Tuva Türkleri”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı 21, Ankara 2002, s.148-150.

³⁷ S.Gömeç, Tarihte ve Günümüzde **Kırgız Türkleri**, Ankara 2002, s.17.

KAYNAKÇA

- Barthold, V.V., **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981
- Barthold, V.V., “Cengiz Han”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, 5. baskı, İstanbul 1988
- Bell, I., **Territories of the Russian Federation**, Fourth Edition, London 2003
- Christian, D., **A History of Russia**. Central Asia and Mongolia, Oxford 2004
- Gabriel, R., **The Great Armies of Antiquity**, Westport 2002
- Gömeç, S., **Kök Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1999
- Gömeç, S., **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, 2. baskı, Ankara 2000
- Gömeç, S., “Tarihte ve Günümüzde Tuva Türkleri”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı 21, Ankara 2002
- Gömeç, S., Tarihte ve Günümüzde **Kırgız Türkleri**, Ankara 2002
- Gömeç, S., “Ergenekun”, **Orkun**, Sayı 79, İstanbul 2004
- Gömeç, S., “Türk Tarihinin Kahramanları: 32- Çingiz Han”, **Orkun**, Sayı 92, İstanbul 2005
- Gömeç, S., “Türk Tarihinin Kahramanları: 35- Batu Han”, **Orkun**, Sayı 94, İstanbul 2005
- Gömeç, S., “Türk Mogol Devletinin Kuruluşunun 800. Yılı”, **Orkun**, Sayı 101, İstanbul 2006
- Grousset, R., **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980
- Gumilev, L.N., **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, Çev. A.Batur, İstanbul 2003
- Hildinger, E., **Warriors of the Steppe**, New York 1997
- Kafalı, M., **Çağatay Hanlığı**, Ankara 2005
- Kurat, M., **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 1972

Miller, W., **The Social, Legacy of Communism**, Cambridge 1997

Moğolların Gizli Tarihi, Çev. A.Temir, 2. baskı, Ankara 1986

Morgan, P.O., “The Great Yasa of Chingiz Khan and Mongol Law in the Ilkhanate”, **Bulletin of the Schools of Oriental and African Studies**, XLIX/1, London 1986

Ögel, B., **Sino-Turcica**. Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri, Taipei 1964

Ratchnevsky, P., **Genghis Khan**, Malden 1993

Reşideddin Fazlullah, **Cami'üt-tevarih**, Çev. A.Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz)

Saunders, J.J., **The History of the Mongol Conquest**, Pennsylvania 1971

Temir, A., “Türk-Mogol İmparatorluğu ve Devamı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, 3. baskı, Ankara 2001

Twitchett, D.C.–H.Franke, **The Cambridge History of China**, Vol. 6, Cambridge 1994

“Çingizli Devletinin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme ve Subutay”, Osman Nedim Tuna Armağanı, **Türkoloji Araştırmaları** (Turkish Studies), 2/2, 2007